

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО СУПРОВОДУ СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИН ВИХОВАНЦІВ ІНТЕРНАТНИХ ЗАКЛАДІВ

FOREIGN EXPERIENCE OF SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL SUPPORT OF COMPLEX LIFE CIRCUMSTANCES OF PUPILS OF BOARDING SCHOOLS

У статті розглядається роль, особливості та переваги системи соціально-психологічного супроводу складних життєвих обставин випускників закладів інтернатного типу в зарубіжних країнах. Авторами розкрито зміст поняття «соціально-психологічний супровід», його мета та способи запобігання шкідливих для фізичного чи психічного здоров'я особистості ситуацій.

Проведене дослідження свідчить про те, що не зважаючи на підтримку держави різноманітними соціальними програмами та допомогою, вихованці дитячих будинків переживають великі труднощі в той час, коли зіштовхуються з необхідністю зміни ролі об'єкта соціального захисту на суб'єктивну роль, яка вимагає самостійності та відповідальності за прийняття рішень стосовно усіх життєво важливих питань, а саме: влаштування побуту, професійне самовизначення, налагодження контактів із оточуючим середовищем та визначення своєї ролі у суспільстві.

Основна увага спрямована на активізацію зусиль суспільства в даному напрямку, що дозволить визнати соціальний супровід випускників інтернатних закладів як невід'ємний компонент соціально-психологічної роботи на новому рівні та забезпечить змогу випускникам успішно пройти етап соціалізації і стати повноправними громадянами нашої держави.

Вирішальну роль в організації практики успішної соціалізації відіграє розуміння самого процесу, а також досвід зарубіжних країн.

Ключові слова: соціально-психологічний супровід, складні життєві обставини, соціальна адаптація, опіка та піклування, заклади інтернатного типу.

The article considers the role, features and advantages of the system of social and psychological support of difficult life circumstances of graduates of boarding schools in foreign countries. The authors reveal the meaning of the concept of "socio-psychological support", its purpose and ways to prevent situations harmful to the physical or mental health of the individual.

The study shows that despite the state's support for various social programs and assistance, children in orphanages face great difficulties at a time when they face the need to change the role of the object of social protection to a subjective role that requires independence and responsibility for decision-making on all vital issues, namely: living arrangements, professional self-determination, establishing contacts with the environment and determining their role in society.

The main focus is on intensifying the efforts of society in this direction, which will recognize the social support of graduates of boarding schools as an integral component of social and psychological work at a new level and enable graduates to successfully pass the socialization stage and become full citizens of our state.

Understanding the process itself, as well as the experience of foreign countries, plays a crucial role in organizing the practice of successful socialization.

Key words: social and psychological support, difficult life circumstances, social adaptation, guardianship and care, boarding schools.

УДК 364-781.72(075)

DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2022.37.31>

Комар Т.В.

д.психол.н., професор,
професор кафедри психології
та педагогіки
Хмельницький національний
університет

Овод Ю.В.

к.пед.н., доцент,
доцент кафедри соціальної роботи
і соціальної педагогіки
Хмельницький національний
університет

Постановка проблеми. Зміст поняття «соціальний супровід» слід розуміти як цілеспрямований, тимчасовий або який триває на постійній основі процес, що надається різноманітними органами соціальних служб. Основною його метою є надання соціальної допомоги та підтримки людям, які перебувають у складних життєвих ситуаціях, а також профілактика шкідливих для фізичного чи психічного здоров'я особистості ситуацій.

Не зважаючи на підтримку держави різноманітними соціальними програмами та допомогою, вихованці дитячих будинків переживають великі труднощі в той час, коли зіштовхуються з необхідністю зміни ролі об'єкта соціального захисту на суб'єктивну роль, яка вимагає відповідно самостійності та відповідальності за прийняття рішень стосовно усіх життєво важливих питань, а саме: влаштування побуту, професійне самовизначення, налагодження контактів із оточуючим середовищем та визначення своєї ролі у суспільстві.

Причинами низької ефективності системи післяінтернатного супроводу є:

- неготовність суспільства активно взаємодіяти із випускниками інтернатних закладів;
- недосконалість системи державного та регіонального законодавства;
- негативні установки по відношенню до даної категорії молоді;
- нерозуміння їх проблем;
- прояви дискримінації під час влаштування на роботу;
- відсутність контролю зі сторони суспільства за дотриманням прав випускників інтернатних закладів;
- недостатньо сформована необхідна інфраструктура процесу адаптації до самостійного дорослого життя та соціального супроводу.

Активізація зусиль суспільства в даному напрямку дозволить визнати соціальний супровід випускників інтернатних закладів як невід'ємний компонент соціально-психоло-

гічної роботи на новому рівні та забезпечить змогу випускникам успішно пройти етап соціалізації і стати повноправними громадянами нашої держави.

Процес адаптації випускників інтернатних закладів до соціального життя напругу залежить від їх успіхів в освітній та професійній сферах. Усі труднощі, пов'язані з періодом дорослішання та самостійного життя для молодих людей, які опинилися у складних життєвих обставинах посилюються і тим фактом, що вони не можуть розраховувати на допомогу близьких та рідних. У випускників інтернатних закладів спостерігається протиріччя між прагненнями знайти своє місце у суспільстві та власними можливостями для досягнення успіхів.

Вирішальну роль в організації практики успішної соціалізації відіграє розуміння самого процесу, а також досвід зарубіжних країн.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До питання соціального захисту та соціально-психологічного супроводу зверталися неодноразово як вітчизняні, так і зарубіжні дослідники. Аналіз даної проблеми можемо спостерігати у працях таких науковців як М. Кашуба, Капська А.Й., С.В. Толстоухова, О.В. Вакулєнко, В. Антропов, В. Чепінога, Р. Корнюшина, С. Смола, А. Розеншон та ін.

Проблемами підготовки вихованців інтернатних закладів до самостійного життя займалися такі дослідники як О. Безпалько, Н. Комарова, Л. Канішевська, Л. Яременко. Особливості їх особистісного розвитку описують у своїх працях І. Дубровіна, А. Прихожан, В. Мухіна. Технології роботи з ними відображено у працях С. Толстоухової, О. Вакулєнко та ін.

Психолого-педагогічні основи післяінтернатної адаптації досліджували В. Зарецький, М. Дубровська.

Метою статті є узагальнення досвіду зарубіжних країн щодо особливостей соціально-психологічного супроводу дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Виклад основного матеріалу. Проблема соціально-психологічного супроводу та соціальної адаптації випускників інтернатних закладів є доволі актуальною. Особливого значення набувають напрацювання у системі соціалізації дітей, які залишилися без піклування батьків. Слід відзначити той факт, що процес соціальної адаптації дітей – сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків, значно відрізняється в країнах Європейського Союзу, Сполучених Штатів Америки, країнах Південно-Західної Азії та найближчого зарубіжжя.

Такі вчені як О. Березін, Л. Нікілева у своїх дослідженнях описують систему соціального захисту у Франції, де висвітлюють усі переваги соціальної підтримки та допомоги. Тут

особлива увага приділена системі охорони здоров'я соціально-незахищених верств населення, створені служби для допомоги в облаштуванні житла, безоплатне навчання для дітей – сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування [1].

Так, до прикладу, у країнах США та Європейського Союзу увага зосереджена на розвитку форм опіки та піклування, які пов'язані із влаштуванням дитини в прийомні сім'ї або усиновлення. Тут вважається, що для формування психологічно здорової особистості дитина має виховуватися у сімейній атмосфері, а втрата емоційного зв'язку з матір'ю або особою, яка її замінює, призводить до багатьох порушень психічної поведінки. Саме з цієї причини для країн характерним є розвиток різноманітних форм сімейного виховання для дітей, які позбавлені батьківського піклування. Благодійні та релігійні організації займаються налагодженням такої практики, контроль за діяльністю яких покладений на державні соціальні служби.

Стосовно навчання у середніх та вищих навчальних закладах, то діти звільнені від оплати освітніх послуг, тобто створені всі умови для здобування освіти випускниками інтернатних закладів (Франція, Німеччина, Польща, Болгарія, Австралія)[5].

На рівні із патронажними сім'ями функціонує система так званих «дитячих сіл», в яких створені умови, які максимально подібні до сімейних. Це своєрідна система загальноосвітніх організацій інтернатного типу, які функціонують за рахунок коштів громадських та благодійних організацій. (Німеччина, Норвегія, Фінляндія). Особливістю такої форми опіки є створення умов для напів самостійного проживання перед початком самостійного життя. Молоді люди поступово готуються самостійно жити, приймати рішення та нести відповідальність за власне життя і вчинки[6].

В Німеччині на законодавчому рівні передбачений баланс між правом батьків та забезпеченням відповідних умов для виховання та навчання дітей. Батьків позбавити батьківських прав надзвичайно складно і можливо лише в тих випадках, коли зберігається загроза для життя та безпеки дитини. Тоді соціальними службами витрачаються значні кошти для підтримки дітей, яких влаштовують у «тимчасові сім'ї» на тривалий період часу.

Першочерговими завданнями соціально-психологічного супроводу є об'єднання кровних сімей, саме тому надається широкий перелік послуг психологічної допомоги дітям та їх соціальна підтримка.

Влаштування дітей у прийомну сім'ю розглядається як тимчасова міра на період співпраці соціальних служб та сім'ї, що потрапила у складні життєві обставини.

З метою запобігання вилучення дитини із сім'ї, соціальними службами проводиться перевірка усіх без винятку сімей з новонародженими з метою виявлення факторів ризику та проведення профілактичної роботи.

У країнах Європейського Союзу практикують стратегію підвищення ефективності соціальної роботи з випускниками інтернатних закладів, яка працює за принципом «дозволити їм самостійно приймати рішення, але завжди мати можливість повернутися назад», тобто тактика «незачинених дверей». На практиці така концепція зустрічається в національних проектах будинків для молоді (Німеччина)[2].

У Великобританії близько 85% дітей після тимчасового проживання у прийомній сім'ї чи закладах інтернатного типу, повертаються у рідні сім'ї. Така тенденція стала можливою завдяки високому рівню розвитку соціальних служб зайнятих реабілітацією сімей, а також законодавству, що дозволяє активно проводити соціальну роботу з сім'єю.

Випускники інтернатних закладів тут мають право самостійно визначатися з власними потребами, окреслювати життєвий план, обирати особистого консультанта та мають право на фінансову підтримку і житло. Діти – сироти або діти, які залишилися без піклування батьків самі обирають чи залишатися їм у прийомній сім'ї, чи в закладі інтернатного типу до досягнення 21 року.

Основна роль в процесі соціалізації та адаптації належить благодійним та громадським організаціям.

Варто відмітити, що у Великобританії було розроблено проект під назвою «Мостова сім'я». Підставою для його створення став досвід влаштування дітей в прийомні сім'ї після перебування у дитячих будинках. Даний проект мав певні переваги, оскільки діти набули практичних навичок та покращилася їх поведінка, вони відчували любов та підтримку прийомних батьків і відповідали взаємністю.

Основними завданнями проекту стали наступні:

- сформуванню відчуття «справжньої сім'ї»;
- можливість соціальному працівнику та психологу оцінити результати проживання в сім'ї;
- змодельовати досвід сімейного життя для дітей віком від 16 років.

Основними обов'язками мостової сім'ї є гарний догляд, оволодіння навичкам соціальної поведінки, профілактика та запобігання шкідливих звичок, соціально-психологічна допомога дитині в усвідомленні власного минулого та майбутнього, формування навичок сімейного життя, медичні огляди, соціально-психологічний супровід та підтримка на протязі усього процесу адаптації до дорослого життя.

Завдяки проекту накопичений значний досвід, який доводить ефективність даної

служби, зусилля якої спрямовані на те, щоб діти – сироти та діти, які залишилися без опіки та піклування знаходили прийомних батьків[4].

В практиці соціальної роботи США широкого розповсюдження набули програми, за якими випускник інтернатного закладу має наставника (Mentorings programs). До прикладу відомою є програма Big brothers, Big sisters.

Такі програми характеризуються визначеною процедурою вибору, професійного супроводу, підготовки та контролю за діяльністю наставника. У практиці такої роботи за одним куратором закріплений один вихованець, на відміну від нашої системи соціального супроводу, коли соціальний працівник веде одночасно 10 супроводів. Наставник або куратор (mentors) є добровольцем. Також в практиці соціальної роботи Сполучених Штатів Америки є стандартні програми незалежного проживання (Independent living programs), тобто молоді особи з груп ризику проживають самостійно і при цьому соціальний працівник лише надає соціальну підтримку та супровід (Semisupervised apartments)[3].

В Норвегії функціонує база даних випускників закладів інтернатного типу, для яких передбачено законодавством право на соціальне забезпечення. Особливої уваги заслуговує робота із забезпечення першочергових потреб молодих людей, які залишили інтернатні заклади.

Для них законодавством гарантовані наступні послуги:

- власне житло;
- пільги та допомога;
- пільги на навчання;
- формування навичок самостійного обслуговування;
- допомога в пошуку роботи;
- медичне обслуговування;
- надання психологічних консультацій.

У Фінляндії випускники інтернатних закладів отримують допомогу у формі різноманітних соціальних послуг, які надаються державою протягом 5 років після випуску. Лише після досягнення двадцяти однорічного віку фахівцями формується план для подальшого соціально-психологічного супроводу та допомоги (переважно фінансової).

Аналізуючи досвід інших країн, можна прогнозувати, що в найближчі роки урядами планується відмова від системи державних закладів інтернатного типу. До прикладу, в Болгарії планують збільшувати кількість усиновлених дітей та дитячих будинків сімейного типу.

Саме з цією метою державою запроваджено ряд заходів щодо підтримки даної категорії сімей і відповідно до 2025 року планується повністю відмовитися від системи інтернатного виховання. Станом на сьогодні кількість дітей, які проживають у прийомних

сім'ях значно перевищує їх кількість у закладах інтернатного типу.

Для системи соціально-психологічного захисту сімей у складних життєвих обставинах Польщі характерним є процес соціалізації дітей – сиріт та дітей, які позбавлені батьківського піклування, який базується на принципах сімейних форм виховання. Також держава гарантує ряд пільг для випускників інтернатних закладів.

В країнах Південно – Східної Азії проблема адаптації вихованців закладів інтернатного типу вирішується шляхом системи надання державних пільг та допомог.

У Китаї питаннями соціально-психологічного супроводу займаються відповідні організації, які протягом тривалого часу спостерігають за випускниками інтернатних закладів та повністю їх забезпечують. Також при благодійних організаціях створюються спеціальні відділення, які надають соціально-психологічну підтримку молодим особам у зв'язку з об'єктивними життєвими обставинами – особливими умовами розвитку та соціалізації. Випускникам інтернатних закладів держава надає фінансову допомогу.

На відміну від системи соціального захисту Китаю, у Японії для дітей, які проживають у закладах інтернатного типу, обов'язковою умовою є отримання загальної освіти вже до досягнення 15 років. Потім перед ними постає можливість вибору: влаштуватися на роботу, залишити інтернат та розпочинати самостійне життя або продовжувати навчатися та залишатися у інтернаті до 18 років.

Після завершення навчання усі випускники отримують такі види допомоги:

- юридична (професійна діяльність юристів з питань надання правових послуг щодо пільг, гарантій та прав соціального захисту);
- консультативна (вирішення усіх питань, які пов'язані з початком самостійного життя);
- психологічна (допомога в процесі соціалізації та адаптації у суспільстві).

В країнах найближчого зарубіжжя збережена система закладів інтернатного типу, які займаються проблемою соціалізації дітей – сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків. Діти – сироти та діти, позбавлені батьківського піклування забезпечуються державними пільгами для навчання, працевлаштування та отримання власного житла.

Відомою є модель соціально-психологічного супроводу в Азербайджані. За рахунок коштів державного бюджету діти – сироти мають можливість навчатися в освітніх закладах будь-якого типу: державних або приватних, середніх спеціальних або вищих навчальних закладах.

В Україні для дітей – сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування створена система соціально-психологічного супроводу

центів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, яка включає:

- соціальну опіку та піклування;
- пільгові умови для навчання в закладах освіти;
- отримання стипендій;
- соціальне житло на період навчання.

Першочерговими завданнями соціально-психологічного супроводу випускників закладів інтернатного типу є їх подальша соціальна адаптація, надання допомоги в навчанні, курсах підвищення кваліфікації, працевлаштування, організації дозвілля, забезпечення фізичного, психологічного, морального та духовного розвитку, а також захист і гарантії забезпечення реалізації права на житло.

Висновки та пропозиції. Дослідження вченими питань становлення та формування особистості в закладах інтернатного типу є свідченням того, що проживання дітей в даних установах здійснює негативний вплив на психічний розвиток. Зазвичай це пов'язано із тим, що тут встановлена своєрідна система спілкування між дорослими та дітьми, обмеження оточуючого середовища та відсутність індивідуального підходу до дитини. Вказівки дорослих, настанови і контроль вихователів формують у дітей специфічні особливості психологічного розвитку.

Зважаючи на вище сказане, досвід зарубіжних країн є корисним, оскільки характеризується розвитком різноманітних форм сімейного виховання для дітей, які позбавлені батьківського піклування та дає змогу зробити висновки про ефективність реалізованих програм в процесі соціалізації та адаптації випускників інтернатних закладів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Березін О. В., Безпарточний М. Г., Ніколаєва Л. О. Механізми формування та методологія розвитку закладів і підприємств соціального обслуговування. Полтава: Інтер Графіка, 2013. 210с
2. Бодє І. Германия: социальные услуги // Социальная работа в Украине: теория і практика. № 1-2. 2017. С. 220-226.
3. Войтенкова Г. Ф., Лебедева Е. Г. Социальная поддержка семей в США. *Народонаселение*. 2007, № 4.
4. Положительный опыт предоставления социальных услуг в странах Юго-Восточной Европы. Субрегиональное бюро МОТ в Москве. URL: http://www.ilo.org/public/russian/region/eurpro/moscow/info/publ/rus_socserv_delivery_part.pdf
5. Bundessozialhilfegesetz in der Fassung der Bekanntmachung vom 23. März 1994 (BGBl. I S. 646, 2975), zuletzt geändert durch Art 4 des Gesetzes zur Familienförderung vom 22. Dezember 1999 (BGBl. I S. 2552). URL: <http://www.gesetzesweb.de/BSHG.htm>
6. Jordan E. Kinder- und Jugendhilfe: Einführung in Geschichte und Handlungsfelder, Organisationsformen und gesellschaftliche Problemlagen E. Jordan. Weinheim Munchen: Juventa Verlag, 2005. 344 s.